

Ekonomik Araçlar

Ekonomik araçlar içinde, kirlilik kaynağına ve miktarına göre farklılaştırılmış vergi oranları, örneğin kurşunlu ve kurşunsuz benzin kullanılabilir.

Ekonomik araçlar fiyatlandırma yerine kullanılabilmeyle birlikte, çevresel kötüleşmenin önlenmesinde daha az etkilidir. Hükümetler fiyatlandırma ile birlikte vergi politikalarını yürütebilirlerse, bu yolla elde edilen gelir çevresel iyileştirme için kullanılabilir.

İdari ve Kontrol Araçları (Command Control)

Dolaysız yasal düzenlemelerle, emisyon standartlarını belirlemek gibi çevre politikalarını uygulamak, geleneksel bir yaklaşım olarak görülmektedir. Katı sınırlamaların gerekli olduğu durumlarda, bu kontrol araçlarından yararlanmak uygun olmakla birlikte, çevre korumacılığında saptanan konular dışında bir iyileştirme sağlayamamaktadır.

Bu araçların etkinliğini arttırmada önemli sayılabilecek politikalardan biri, emisyon permi ticareti olarak görülmektedir.

Teknoloji

Çevre koruma teknolojileri, kalkınmanın sürekliliğini sağlamada çok önemli olmaktadır. Özellikle doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet veya kullanma hakları ve bunların ticareti yapıldığında, teknoloji alanında araştırma geliştirme faaliyetleri hızlanmaktadır.

Çevre Eğitimi

Eğitim, bireylerin davranışlarının yarattığı çevre sorunları, seçim imkânları konularında bilincin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin tüketim maddelerinin çevresel maliyetleri, ekonomik ve çevresel seçimlerdeki bilinçlenme eğitimi ile gerçekleştirilmektedir.

Bu konudaki temel sorun şudur: bireyler kendilerine sunulan bilgiler ve bu bilgileri değerlendirebilme kapasiteleri ölçüsünde reaksiyon verebilmektedirler. Bu amaçla "ECO-Labeling" çevre etiketleri sistemi, reklam kampanyalarından yararlanılabilir.

4. SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temel ögesi olan politika entegrasyonu, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi yatay ve dikey olarak gerçekleştirilebilmektedir. Burada önemli olan, ülkelerin bu konuda kararlı olmaları ve bu entegrasyonu sağlamak için gerekli mekanizmaları kurabilmeleridir.

EKONOMİK YAKLAŞIM

Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü

SONBAHAR 1993 • CİLT 4 • SAYI 10

Muhteşem Kaynak	:	Teknoloji ve Sanayileşme Yarışında Yeni Sanayileşen Ülkeler ve Türkiye
Şiir Yılmaz	:	Teknoloji Seçimi ve İstihdam
Suat Özeren	:	Makro ekonomik Politikalar ve İstihdam
Mehmet Tomanbay	:	İran Ekonomisi Ne Kadar Güçlü?
Ercan Eren	:	Piyasa Başarısızlığından Kamu Başarısızlığına : Bürokrasi Sorunu
Kadir Eser	:	Mali Baskı Altındaki Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Liberalizasyon Politikalarının Etkinliği
Şerife Türcan Özşuca	:	İşveren Sigorta Primlerinin Emegın Göreli Gelir Payı Üzerindeki Etkisi
Alessandro Pio	:	İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?

orta ve uzun dönemde derinliği ve esnekliği olan makro ekonomik politikalara ihtiyaç vardır. Bu politikaların yönü genel olarak çizilmeye çalışılmıştır. Bu politikalar ile gerçekleştirilecek yapısal değişim süreci aynı zamanda işgücü piyasalarının işleyişini, gelişimini ve niteliğini de daha iyi ve sağlıklı bir yapıya kavuşturacaktır.

- T. BULUTAY, Seminar on Employment, Unemployment and Wages in Turkey, October 1992, DİE.
- DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 1993.
- N. ÖNSAL, İstihdam, Kamu-İş, 1993.
- M. ŞEKER, Çalışma İlişkileri ve İstihdam Sorunları, Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler, Sayfa, 261-280, Türkiye Ekonomik Kurumu, 1992.
- F. ŞENSES, Türkiye'de Sanayileşme, 1989.
- F. ŞENSES, Türkiye'de Gelir Dağılımı, Gelirin Yeniden Dağıtım ve İşgücü Piyasaları, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Sayfa : 51-80, 1991.
- YÜSES, Gelir Dağılımı ve Yeniden Dağıtım Mekanizmaları, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1991.
- YÜSES, Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1991.

How Strong is Iran's Economy?

İRAN EKONOMİSİ NE KADAR GÜÇLÜ?

Mehmet TOMANBAY*

GİRİŞ :

İran, Ocak 1979'da gerçekleşen İslam Devriminden önce Orta-doğu'da petrole dayalı ekonomisi ile güçlü bir bölge ülkesi olma yoluna girmiş ve kimilerine göre de bu konuda Türkiye'nin önemli bir rakibi olmuştu. Şahlık rejiminin devrilmesinden önce, İran'ın petrolden elde ettiği yıllık gelir 20 milyar doların üzerinde idi. 1977 yılında bu gelir rekor bir düzeye, 23 milyar 599 milyon dolara ulaşmıştı. Bu denli büyük bir petrol gelirine sahip olan İran, bu geliri kalkınma planları aracılığıyla kullanarak hızlı bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek istiyordu.

Ancak Ocak 1979 yılında İslam Cumhuriyetine dönüşmesi ile birlikte İran uzun yıllar sürecektir olan bir kaosun içine girdi. Toplumsal yaşamda olduğu kadar ekonomik yaşamda da önemli bir arayış dönemi başladı. Kuşkusuz bu arayış İslami kurallar çerçevesinde yeni bir toplum düzeni oluşturmayı amaçlıyordu. İslami kuralların ekonomiye de egemen olması önemli amaçlardan birisi idi. Ancak bu kurallara uyum çabası İran ekonomisini önemli güçlükler içine itmeye başlamıştı. Çünkü bir yandan iktidara gelen Humeyni ve yandaşları için anti-materyalist ve İslami devletten yana olmak yeterli idi ve bu nedenle de toplumsal refah ve zenginlik gibi amaçlar çok önemli konular değildi. Öte yandan ise kimi politikacılar ve eski dönemden kalma yöneticiler, ekonominin yeniden yapılanması ve kalkınma için kalkınma planları yapmaya çalışıyorlardı. Ekonomik amaçlardaki bu çelişkiler ve deneyimli kadroların İslam devrimi sonrası görevlerinden alınmaları, ya da bir kısmının yurt dışına kaçması da, ekonominin bir kaos ve gerileme içine girmesinin ana nedenlerinden birisi idi.

(*) Doc. Dr., Gazi Üniv., İİBF, İktisat Bölümü.

1980 yılında başlayan ve 1988 yılına kadar süren Irak savaşı, İran'ın ekonomik kalkınmasını engelleyerek büyük ekonomik güçlükler içine düşmesine neden olan bir diğer önemli gelişme oldu. İran 8 yıl boyunca hem petrolden gelen gelirlerinin zaman zaman 7-8 milyar dolar düzeyine düşmesine katlanmak ve hem de bu gelirinin hemen tamamını askeri harcamalarına ayırmak zorunda kaldı. Bu dönemlerde İran ekonomisi büyük bir durgunluk (stagnation) ya da gerileme içine girdi. Örneğin 1987-88 yılında İran'da GSMH'nin büyüme hızı % 8.4 oldu (EIU, 1992-93, 19).

1988 yılında Savaşın sona ermesinden sonra İran, yeni bir kalkınma hamlesine girişti. Savaş sonrasında uluslararası piyasalarda ortaya çıkan olumlu hava İran'ın petrol gelirlerine de yansdı ve petrol gelirleri tekrar 17-18 milyar dolayına ulaştı. Ancak son günlerde basına yansıyan çeşitli haberlere göre İran yeniden hızlı bir silahlanma çabası içine girdi. Bir yandan Çin ve Arjantin'den nükleer silah ve teknolojisini almaya çalışırken, bir yandan da Rusya'dan eski Sovyetler Birliği'nin elde kalan silahlarının bir kısmını satın aldı.

İran ekonomisi bölgede yeniden önemli bir güç olma iddiasını bu sefer de silahlanarak gerçekleştirmek ister görünüyor. Acaba İran ekonomisi hem silahlanmayı, hem de ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlayacak güce ulaştı mı? Bu yazı İran ekonomisinin içinde bulunduğu durumu araştırarak bu soruya yanıt aramaya çalışmaktadır.

I — TEMEL BİLGİLER VE EKONOMİK POLİTİKA

A) Temel Bilgiler

İran 1.648.000 km. yüzölçümüyle oldukça büyük bir ülkedir. Arazisinin % 11'i orman ve çalılık, % 27'si mera ve % 9'u da ekilebilir tarım arazisidir. 1992 yılı tahminine göre 59.59 milyon nüfusa sahip olan İran'da km²'ye 32 kişi düşmektedir. Nüfus artış hızı ise 1986 yılından beri % 3.2 olarak hesap edilmektedir. Artış hızında görece bir azalma olacağı tahmin edilmekle birlikte, 2000 yılına gelindiğinde İran'ın nüfusunun 71 milyonu geçeceği anlaşılmaktadır. (World Bank, 1983, 324). 1991 yılı verilerine göre İran nüfusunun % 56.6'si kentlerde, % 43.4'ü ise köylerde yaşamaktadır. 1990 yılında Tahran, köyleri ile birlikte 9.000.000'u aşan nüfusu ile İran'ın en büyük kenti durumundadır. Yine 1991 yılı verilerine gö-

re, tüm nüfusun % 25.2'si çalışan nüfus olarak tanımlanmaktadır (The Economist Intelligence Unit, 1992-93, 11).

Takvim yılının 21 Mart'ta başladığı İran'da ilk 6 ay 31 gün, sonraki 5 ay, 30 ve son ay da 29 gün çeker. İran'ın milli parası ise Riyal'dir.

B) Ekonomik Politika - Planlı Kalkınma

İran, ekonomisini petrol gelirlerinin nasıl kullanılacağını düzenleyen planlara dayandırmış bir ülkedir. İran'da plan uygulaması ilk olarak 1949 yılında başlamış ve ilk plan 1949-1955 yılları arasında 7 yıllık olarak uygulanmıştır. İkinci 7 yıllık plan, 1956-1962 yılları arasında uygulamaya sokulmuş ve sonraki planlar beşer yıllık olarak gerçekleştirilmiştir (Amırahmadı, 1986). Ancak, 1979 yılındaki Devrime kadar göze çarpar bir başarı elde edilememiştir. 1979 yılındaki Devrimden hemen sonra, Devrim atmosferi içinde 1983/84-1988/89 dönemini kapsayan yeni bir Beş Yıllık Plan hazırlanmıştır. Bu plan döneminde 166 milyar ABD dolarlık bir yatırım öngörülmüştür. Plan, Parlamentodan onay almakla birlikte, İran-İrak savaşı esnasında özellikle askeri harcamaların hızla artması ve fonların silahlanmaya ayrılması sonucunda, yeterli finansal destek alamadığı için hedeflerine ulaşamamıştır.

1988 Ağustos'unda İran-İrak Savaşında varılan ateşkesten sonra, İran'ın ilk Devrim sonrası (Devrim atmosferinden çıkıldıktan sonra) beş yıllık planı hazırlanmış ve uygulamaya sokulmuştur. 1989/90-1993/94 dönemini kapsayan bu plan ulusal kaynaklara dayanan bir canlanmayı ve reel GSMH'da da % 8 bir büyümeyi hedef almıştır. 1994/95 ve 1998/99 dönemini kapsayan yeni bir planın çalışmaları ise yürütülmektedir.

Aşağıdaki Tablo I'den de görüleceği üzere, İran'da en önemli gelir kaynağı Hidrokarbonlar (Petrol ve Doğal gaz) olmaktadır. Beş yıllık plan dönemi boyunca hidrokarbonlar toplam gelirlerin % 70'ini oluşturmaktadır.

II — GENEL EKONOMİK GELİŞMELER

A) Milli Hesaplar

İran'da istatistik serileri 1959 yılında başlayarak tutulmaya başlanmıştır. 1959 yılında GSYİH (GDP) 3.69 milyar ABD Doları

TABLO I

Beş Yıllık Plan Döviz Kaynakları ve Kullanım Alanları
1989/90-1993/94 (\$ Milyon)

Kaynaklar :	
Petrol & Gaz	83,016
Ham Petrol	72,615
Gaz	1,600
İşlenmiş petrol ürünleri	6,376
LPG, condensates & Fuel	2,425
Petrol dışı ihracat	17,863
Tarımsal üretim	3,024
Sınai üretim	9,000
Halı	4,400
Mineraller	1,300
Eczacığa ait üretim	112
Hizmet ihracatı	2,800
Turizm	450
Sermaye hesabı dahil toplam	119,152
Kullanım Alanları	
Görünür ithalat	112,752
Tarımsal mallar	7,100
Su kaynakları	4,100
Sınai mallar	34,350
Madenler	2,900
Petrol ve petrol ürünleri	14,726
Gaz	1,800
Yol ve taşımacılık	4,300
Elektrik	6,240
Mektup ve haberleşme	1,928
Ticaret	19,540
Savunma ve güvenlik	9,490
Sağlık	2,049
Hizmet ithalatı	4,500
Başkanlık harcamaları	1.000
Sermaye hesabı dahil toplam	119,152

Kaynak : Iran Focus, Mart 1990.

iken, bu değer % 27'si tarım sektöründen, yalnızca % 11'i petrolden gelmekteydi. Daha sonraki yıllarda petrolün İran ekonomisi içindeki öneminin artmasına ve 1973/74 yılındaki ilk petrol şokuna bağlı olarak GSYİH içinde petrolün payı % 50'li dolayına yükseldi. 1970'lerin ikinci yarısında İran'da, GSYİH'nin % 70-75'ini Petrol ve Hizmet sektörü birlikte oluşturur hale gelmişti. Bu nedenle İran, başlangıçta olduğundan daha önemli bir petrol ekonomisi özelliği kazanmıştı. Petrol sektöründeki bu gelişmeler sonucunda uzun yıllar yüksek büyüme hızları gerçekleştiren İran'da, 1980'li yıllarda ise, yaşanan bunalımlar ve savaş nedeniyle ekonomik durgunluk ve gerileme dönemi başlamış ve bu süreç de 1990'a kadar sürmüştür. Gerileme esas olarak petrol sektöründe söz konusu olmuş, petrolün GSYİH içindeki payı tekrar azalmaya başlamış ve % 12'ler dolayına düşmüştür. Bu gelişmeler sonucunda 1985/86 İran yılında kişi başına GSYİH 34,621 Riyal iken, 1988/89 yılında yine 1985/86 fiyatları ile 27,171 Riyal'e gerilemiştir. Ancak bu yıldan itibaren ekonomide olumlu gelişmeler ortaya çıkmaya başlamış ve resmi tahminlere göre İran'da reel GSYİH 1990/91'de % 10.1 oranında büyümüştür. 1991/1992 İran yılında ise reel GSYİH'nin büyüme hızının % 6 olacağı tahmin edilmektedir. Kuşkusuz bu gelişmeler, GSYİH içinde petrol sektörünün payının hızla artmasıyla birlikte gerçekleşmektedir. 1990/91 döneminde GSYİH içinde petrol sektörünün payı bir önceki döneme göre % 8.9 artarak % 19.4'e ulaşmıştır. Oysa aynı dönemde tarım, sanayi ve madenler ile hizmet sektörlerinin payında azalmalar söz konusudur.

B) İstihdam

1970'li yıllarda petrol fiyatları ve buna bağlı olarak gelirlerinin artması sonucunda, gerçekleşen ekonomik gelişme, aynı dönemlerde istihdamda da olumlu gelişmeler sağladı. Ancak, 1980'lerde yaşanan bunalımlar İran'da istihdam düzeyinin gerilemesine ve işsizliğin önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Son yıllarda ekonomide ortaya çıkan büyüme ile birlikte bu, sorunda olumlu gelişmeler görülmeye başlandı.

Tablo II'den de görüleceği üzere, işsizlik oranı 1982/83 yılında % 19.2 iken, bu oran 1987/88 yılında % 11.2'ye geriledi. Bu olumlu gelişmede en önemli payın imalat, madencilik, inşaat ve bayındırlık sektörlerinde ve sonra da hizmet sektöründe olduğu tablodaki rakamlardan da anlaşılmaktadır.

TABLO II
İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI ('000)

	1982/83	%	1987/88	%
İktisaden faal nüfus	9,397	80.8	11,759	88.8
Tarım	3,160	27.2	3,599	27.2
İmalat, madencilik, inşaat, bayındırlık	2,928	25.2	4,192	31.6
Hizmet	3,309	28.5	3,968	30.0
İşsiz	2,229	19.2	1,487	11.2
Toplam işgücü	11,626	100.0	13,246	100.0

Kaynak : EIU, İran : Country Profile 1992-93, s. 21.

C) Ücretler ve Fiyatlar

İslam Devrimi sonrası yöneticiler, ülkede bozuk olan gelir dağılımını düzeltmeyi ve daha adaletli bir duruma getirmeyi amaçlamakla birlikte, bu konuda önemli bir başarı sağlayamadılar. Yıllık 2 milyar ABD Doları değerinde gıda maddeleri sübvansiyonu ve diğer sosyal politikalar uygulamaya sokularak, bozuk gelir dağılımının yarattığı olumsuzluklar azaltılmaya çalışıldı. Ancak kamu sektöründe ücretlerde bir iyileşme sağlanamazken, enflasyon artmaya devam etti. Bununla birlikte, özel sektörün bu olumsuzluklardan etkilenmesi daha az oldu. 1992 yılında ise Hükümet, asgari ücreti % 25 oranında yükseltti.

Öte yandan 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak enflasyonda artışlar hızlanmaya başladı.

TABLO III
İRAN'DA ENFLASYON ORANLARI

	84 - 85	85 - 86	86 - 87	87 - 88	88 - 89
Tüketici Fiyat İndeksi (% Artış)	10.4	6.9	23.7	27.7	28.9
Toptan Eşya Fiyat İndeksi (% Artış)	7.6	7.3	25.1	29.7	22.0

Kaynak : İran Merkez Bankası, Ekonomik Rapor.

1991 yılının ilk yarısı ile ilgili olarak tüketici fiyatlarında artışın % 15.6 ve toptan eşya fiyatlarında artışın da % 13.4 olduğu tahmin edilmektedir. (IMF, International Financial Statistics). Bu rakamlara göre enflasyonda bir düşüştür söz etmek oldukça güçtür. Kuşkusuz bu gelişme, bir yandan artan petrol gelirleri ile iç talebin artmaya başlamasının, öte yandan da ekonomide yeterli yatırımların gerçekleştirilememesi ve üretimin arttırılamamasının sonucudur.

D) Mali Sistem ve Bütçe

İran'da yıllık bütçe, Plan ve Bütçe Teşkilatı tarafından bakanlıklarla ilişki içinde hazırlanır ve Meclis'de onaylanır. Bütçe her yılın 21 Mart'ından diğer yılın 20 Mart'ına kadar geçen bir süreyi kapsar. Genel olarak bütçede cari ve savunma harcamaları ile plan kapsamındaki tahminler yer alır. Savaş döneminde harcamaların yaklaşık % 35'i silah alımı ve orduya ayrılmıştır. Dolayısıyla askeri ve cari harcamalar bütçenin hemen tamamını kapsamış, yatırımlara çok az pay ayrılabilmiştir.

Buna karşılık bütçenin en önemli gelir kaynakları, petrol ve doğal gaz ile vergilerden oluşmaktadır. Savaş esnasında petrol ve doğal gaz gelirlerinin büyük ölçüde düşmesi İran bütçe harcamalarının da azalmasına neden olmuştur. Ancak son yıllarda petrol ve doğal gaz ihracatının yeniden eski düzeylerine yaklaşmasıyla, bütçe gelirleri ve harcamalarında da iyileşmeler başlamıştır.

1993/94 bütçesi 54,179 milyar İran Riyali olarak kabul edilmiştir (\$ 1 = 1485 IR kurundan, 36,484 milyon ABD Doları). Ancak bu bütçenin 25,426 milyar IR'i Hükümet Bütçesi, geri kalan 28(753 milyar IR'lik kısmı ise, yarı otonom devlet işletmeleri ile döner sermayeli kuruluşlara ve devlet temsilciliklerine aittir. Hükümet bütçesi dışında kalan kuruluşlara ait bu bütçe, bir önceki yılın (92/93) iki katı olarak bağlanmıştır. İran'ın 1993/94 dönemi Hükümet Bütçesi aşağıdaki tablo IV'de görülmektedir.

III — SEKTÖREL GELİŞMELER

A) Tarım

Ülkenin toplam yüzölçümü 165 milyon hektar'dır. Bu arazinin yaklaşık olarak 14.8 milyon hektarı ekilebilmektedir. Sulu ta-

TABLO IV

1993/94 Hükümet Bütçesi	(IR Milyar)
Toplam Gelirler	25,426
Vergiler	5,420
Petrol ve Doğal Gaz	15,818
Diğer	2,301
Rezervler	1,887
Toplam Harcamalar	25,426
İdari Bütçe	13,904
Yatırım Bütçesi	9,810
Özel Kalemler	1,712

Kaynak : EIV, Country Report, No. 1, 1993.

rım arazisi ise 4 milyon hektar'dan da azdır. Bu nedenle tarımsal üretim istikrardan uzaktır. Tarımda mekanizasyon ve verimlilik düşüktür. Ancak son yıllarda kentlerde, tarım ürünleri alanında söz konusu olan açık, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükselerek çiftçiler lehine olumlu bir gelişmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Öte yandan tarımda yaratılan katma değer yaklaşık dörtte biri hayvancılıktan gelmektedir. Büyük kentlerde bir miktar modern çiftlik bulunmakla birlikte, hayvancılık esas olarak geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilmektedir.

İran'da ormanlar, Şah'ın 1963 yılında uygulamaya koyduğu reform programı kapsamında millileştirilmiştir. Hazar denizi kıyılarında ve Zagros dağlarının yüksek kısımlarında ticari değeri yüksek, yüksek kaliteli ormanlar mevcuttur. Resmi rakamlara göre, yıllık kereste üretimi 6.7 milyon m³ dolayındadır.

Hazar Denizinde, Körfezde ve iç sularda balıkçılık yapılabilmektedir. Ayrıca havyar üretimi ve ihracatı önemli bir ekonomik faaliyettir. İran'ın yıllık havyar ihracatı 200 ton dolayındadır ve bu ihracattan yılda ortalama 20 milyon ABD doları gelir sağlanmaktadır.

B) Madencilik

İran, petrol ve doğal gaz yanında, diğer mineral kaynakları açısından da zengin bir ülkedir. Krom, çinko, kalay, demir, kömür gibi madenlerin yanısıra dünyanın en zengin bakır yataklarından birisi de İran'dadır. Bununla birlikte İran'ın maden zenginliği ve bu alandaki kazancı esas olarak hidrokarbonlardan (petrol ve doğal gaz) gelmektedir.

İran, 1991 yılında dünya kanıtlanmış (proven) petrol rezervlerinin % 9.3'üne sahip bir ülkedir. 1991 yılı üretim düzeyi ile hesaplandığında, İran petrolünün 79 yıllık bir ömrü bulunmaktadır. Doğal gaz rezervleri açısından da bu ülke, eski Sovyetler Birliğinden sonra dünyanın ikinci zengin ülkesi durumundadır.

İran petrol üretimi 1980'li yıllara kadar 5 milyon v/g'ün üzerinde olmuştur. Ancak 1980'li yılların başlamasıyla birlikte, bir yandan İran-İrak Savaşı'nın, diğer yandan da OPEC kotalarının etkisiyle günlük üretim 2 milyon varil düzeyine düşmüştür. Son yıllarda ise tekrar bir artış söz konusudur.

TABLO V

HAM PETROL ÜRETİMİ (000 v/g)

1975	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
5,350	2,192	2,037	2,298	2,305	2,814	3,187	3,330

Kaynak : OPEC, Annual Statistical Bulletin.

İran, Irak ile olan Savaş ve diğer dış nedenler yüzünden petrol üretiminde yaşadığı dalgalanmayı, petrol ihracatında da yaşadı. İran'ın 1970'lerde günde 4 milyon varil dolayında olan petrol ihracatı, özellikle Savaşın başlamasıyla birlikte, 1980 ve 81 yıllarında günde 800.000 varile kadar düştü. Tablodan da görüleceği üzere son yıllarda yeniden 2 milyon v/g düzeyine yükseldi.

Savaş, İran'ın rafineri kapasitesini de büyük ölçüde tahrip etti. Dünyanın en büyük rafinerilerinden birisi olan Abadan rafinerisi savaş esnasında büyük hasar görerek devre dışı kaldı. Şiraz, Tebriz, İsfahan, Kirmanşah ve Lavan gibi şehirlerde bulunan daha

TABLO VI

BRÜT HAM VE RAFİNE PETROL İHRACATI (000 v/g)

Yıllar	Ham Petrol	Rafine Petrol	Toplam
1975	4,671	215	4,886
1978	4,447	128	4,575
1979	2,407	235	2,642
1980	797	141	938
1981	715	140	855
1982	1,623	181	1,804
1983	1,719	57	1,776
1984	1,522	57	1,579
1985	1,568	39	1,607
1986	1,454	10	1,464
1987	1,710	3	1,713
1988	1,696	8	1,704
1989	2,120	38	2,158
1990	2,172	40	2,212

Kaynak : OPEC, Annual Statistical Bulletin.

küçük ölçekli rafineriler ile üretimini sürdürmeye çalışan İran'da savaş esnasında tahrip olan Abadan ve bir kısım diğer küçük rafinerinin iyileştirilme çalışmaları sürmekte ve rafineri kapasitesi, tekrar eski düzeyine getirilmeye çalışılmaktadır.

İran, petrol üreten ülkeler arasında, petrol iç tüketimi en fazla olan ülkelerin başında gelmektedir. Rafine petrol tüketimi, 1989 ve 1990 yıllarında sırasıyla 779 ve 851 bin v/g olmuştur.

İran'da doğal gaz üretimi ve ihracatı, 1965 yılında önemli bir noktaya gelmiştir. Bu yıl, eski Sovyetler Birliği ile doğal gaz satışı konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereği Güney İran'da Bid Boland petrol yatağında bulunan doğal gazın toplanarak Sovyet sınırındaki Astara'ya nakli için 1,104 km uzunluğunda bir boru hattı yapılmaya başlanmış ve 1970 yılında yapımı biterek işletmeye açılmıştır. İgat 1 adlı boru hattı ile, Sovyetlere, işletmede bulunduğu son yıl 5.3 milyar m³ doğal gaz satılmıştır.

1980/81 yılında duran gaz sevkiyatı, 1989 yılında varılan bir anlaşma ile, 1990 yılının ilk aylarından itibaren yeniden başlamış ve halen sürmektedir. Öte yandan Kangan ve Qishm'de bulunan gaz yataklarından elde edilen üretimin, Avrupa'ya boru hattı ile nakli konusu da yeniden gündeme gelmiş ve bu konuda gerekli çalışmalar başlatılmıştır.

C) İmalat Sanayii

İran'da sanayileşme çabaları, ilk olarak 1930-40 arasında Rıza Şah tarafından tekstil ve gıda ürünleri fabrikalarının kurulmasıyla başlamıştır. 1950'li yıllar boyunca da gübre, şeker, çimento fabrikalarının devlet desteğinde kurulmasıyla devam etmiştir. 1964 yılından itibaren yeni bir sanayileşme dalgası başlamıştır. Bu dönemde de, özellikle İran-Sovyetler Birliği arasında gerçekleştirilen bir anlaşmayla, demir-çelik ve makine sanayi ile ilgili kimi yatırımların İgat boru hattı aracılığıyla satılacak doğal gaz karşılığı yapılması kararlaştırılmıştır.

Öte yandan, İran'ın sanayileşme çabalarına Batılı ülkelerin katılımı da oldukça önemli boyutlarda olmuştur. Petro-kimya ve alüminyum sektörlerinde İran-ABD ve Pakistan ortak girişimiyle önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Otomobil sektöründe İran National-Rootes, İran National-Benz ve General Motors İran adlı kuruluşların oluşturulmasıyla birlikte önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Daha sonraları bunlara İran-Fransız Citroen ve Renault ortak yatırımları eklenmiştir. Mercedes-Benz, Mazda ve Landrover çeşitli yerel yatırımlar gerçekleştirmiştir. Massey-Ferguson Tebriz'de büyük bir traktör fabrikası kurmuştur.

1976 yılından itibaren ise, İran sanayileşme çabaları bir darboğaza girmeye başlamıştır. Özellikle İran İslam Devriminden sonra, 1979 yazında sanayi ürünleri toptan satışlarının millileştirilmesi ve bunun sonucunda hem sermayenin hem de nitelikli işgücünün yurt dışına kaçıışı, İran sanayinin gelişimini durma noktasına getirmiştir. Irak Savaşı esnasında da Abadan, Ahvaz ve Bender Humeyni rafinerilerine ve diğer sanayi tesislerine yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılar petrokimya ve demir-çelik endüstrilerinin de büyük yaralar almasına neden olmuştur.

Bu olumsuz gelişmeler sonucunda, İran imalat sanayiinde üretim düşüşleri sürmektedir. Aşağıdaki tablo imalat sanayinin üretim durumunu vermektedir.

TABLO VII

İMALAT SANAYİİNDE SEKTÖREL BAZDA ÜRETİM İNDEKSİ
(1982-83 = 100, % değişim)

	83 - 84	84 - 85	85 - 86	86 - 87	87 - 88	88 - 89
Yiyecek, içecek tütün	9.4	4.2	5.8	— 13.7	— 8.5	— 2.7
Tekstil, elbise deri	15.6	4.0	1.4	— 16.1	— 6.8	— 11.0
Tomruk, mobilya	7.0	8.6	— 11.0	— 6.1	3.3	— 2.4
Kağıt, kardon ve ürünleri	16.4	13.1	— 10.6	— 31.1	— 4.3	13.5
Kimyasal ürünler	22.8	9.1	— 4.5	— 15.1	4.5	— 13.9
Metal dışı madeni ürünler (petrol ve kömür hariç)	8.5	5.7	1.1	— 6.5	6.3	— 6.0
Temel Metaller	48.5	15.4	— 3.1	— 19.6	— 21.4	3.8
Metal makineler ve donanımlar	36.8	10.4	— 11.9	— 37.2	— 14.4	— 7.1
Genel İndeks	21.9	7.7	— 3.4	— 21.1	— 5.8	— 7.2

Kaynak : Bank Markazi İran, Economic Report.

Ancak 1989-90 yılından başlayarak artan talebe uygun bir şekilde İran, atıl kapasiteyi kullanarak, üretimde bir miktar artış sağlamıştır. Bununla birlikte üretim artışı için kullanılan atıl kapasitenin de sonuna geldiği için, üretim artışı, imalat sanayiinde yalnızca yeni yatırımlar sonucunda ortaya çıkabilecektir. Bu ise yeterli finansman kaynağına sahip olmayan İran için en büyük darboğazlardan birisidir ve kısa dönemde de aşılması güç bir sorundur. Kuşkusuz burada dikkate alınması gereken bir diğer sorun ise, yeni yatırımlar için gerekli finansman kaynağını sağlayabilmek konusunda sınırlanmış ülkelere ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara yeterli güveni verememesi ve bu ülkeler ve kuruluşlarla

bozuk olan ilişkilerini düzeltmemesidir. Bu ilişkilerin kısa dönemde düzelmesi ise, bugünkü koşullarda pek güçlü bir olasılık değildir.

IV — DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

A) Dış Ticaret

İslam Devriminden sonra dış ticareti millileştirilen İran, esas olarak petrole dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu nedenle dış ticaretindeki gelişmeler de, petrole bağımlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İran'da İslam Devrimi öncesinde, 1960'lı ve 1970'li yıllar ile, 1980'lerin başlarında dış ticaret önemli fazlalar vermiştir. Ancak tablodan da görüleceği üzere 1984 yılından başlayarak dış ticaret dengesinde, petrol ihracatı ve uluslararası petrol fiyatlarında ortaya çıkan gelişmelere uygun bir şekilde önemli dalgalanmalar söz konusu olmuş ve 1990 sonrasında da sürekli olarak açık verdiği tahmin edilmiştir. Uluslararası Finansman Enstitüsü'nün (IIF) tahminlerine göre 1991, 1992 ve 1993 yıllarında dış ticaret dengesi sırasıyla 6.4, 3.7 ve 0.2 milyar dolar olmak üzere açık vermiştir (IIF, 1992, s. 4).

1980 sonrasında askeri harcamalar önemli artışlar göstermiştir. Silah ve diğer askeri ihtiyaçlarla ilgili ithalat, resmi istatistiklerde ayrı bir kalem olarak belirtilmemekle birlikte sürekli olarak artmış ve kabaca 1985 sonrası ithalat toplamının % 30-40'ı dola-

TABLO VIII

DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon \$)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İhracat (FOB)	13,328	8,322	11,685	9,084	13,600	18,800
Petrol (Ham ve ürünleri)	13,115	7,183	10,515	8,170	12,500	17,300
Petrol Dışı	213	1,139	1,170	914	1,100	1,500
İthalat (CIF)	11,635	10,521	9,570	11,800	14,500	18,000
Dış Tic. Dengesi	1,693	— 2,199	2,115	— 2,716	— 900	800

Kaynak : EIU Country Profile, 1992-93, s. 41.

yına ulaşmıştır. Ayrıca silah ithalatlarının önemli bir kısmı, resmi istatistiklere dahil bile edilmemektedir.

İran'da ihracatın, yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere % 90'dan fazlasını, petrol ihracatı oluşturmaktadır. Petrol dışı ihracatın en önemli kalemleri ise, meyve, halı, deri ve havyar'dır.

İthalatın yapısı ise Devrimden sonra önemli ölçüde değişmiştir. Sermaye malları ithalatı ile lüks mallar tanımına giren tüketim malları ithalatında büyük azalmalar ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, hükümetin trimsal alanda önemli gelişmeler olduğunu açıklamalarına rağmen, tarımsal ürünler ithalatında kaydedilen artışlar söz konusudur.

İslam Devrimi öncesinde İran'ın en önemli dış ticaret partnerleri Batı Almanya, ABD ve İngiltere idi. Devrimden sonra ABD ve İngiltere ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerde önemli gerilemeler gerçekleşmiştir. Bugün Almanya ve Japonya, İran'ın dış ticarete en önemli partnerleri durumundadırlar. Öte yandan, eski Doğu Bloku ülkeleri ile de barter (takas) türü ticari ilişkiler içine girmektedir. Ancak bu ilişkilerin düzenli ve istikrarlı hale gelmesi, bu ülkelerde yaşanan siyasal ve ekonomik sorunlar yüzünden kısıtlıdır.

Öte yandan İran, serbest bölge uygulamasına da ağırlık vermeye başlamıştır. Kuzey Doğu İran'da yeni serbest bölgeler oluşturulmuştur. Yenilerle birlikte İran'da bugün 6 serbest bölge bulunmaktadır. Bunların üçü Hürmüz Körfezi, Kish ve Qeshm'dedir. Diğer üçü ise iç kısımlardadır. İç kısımlarda bulunanlar ise Sirjan, Saraksh ve Hazar Denizi kıyısında Bandar Enzeli'dedir. Sirjan, Bandar Abbas'dan getirilen mallar için önemli bir depo ve dağıtım merkezi olarak düşünülmüştür. Saraksh'daki serbest bölge ise, bir antrepo ve Türkmenistan ile diğer Orta Asya ülkelerine yönelik bir transit ticaret merkezi olarak oluşturulmuştur.

İran'ın dış ticaretindeki önemli bir gelişme de GATT'a gözlemci üye olmak için yaptığı başvurudur. Ancak tüm bu gelişmelere karşın, İran'ın dış ticareti, İran ekonomisinin hâlâ önemli bir darboğazda olduğunun ve özellikle askeri harcamaların, dış ticarete, önemli bir pay aldığıının göstergesidir.

B) Dış Borçlar

İran, Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere 1970'lerin sonundan başlayarak dış borç alımlarını sürekli olarak arttırmaya baş-

lamıştır. İran'ın dış borçları içinde kısa vadeli dış borçların payının önemli ölçüde arttığı ve toplam dış borçların % 50'sinin üzerine çıktığı görülmektedir ki, bu da İran'ı dış borç açısından riskli bir ülke konumuna sokmaktadır.

TABLO IX

TOPLAM DIŞ BORÇLAR (Milyar \$)

	1989	1990	1991e	1992f	1993f
Toplam Dış Borç	7.1	12.5	17.1	21.5	24.0
Orta/uzun vade	3.3	5.5	7.8	10.0	11.5
Kısa vade	3.8	7.0	9.3	11.4	12.4
Alacaklılara Göre :					
Resmi Alacaklılar	3.9	7.6	9.4	11.5	12.8
Ticari Bankalar	2.2	3.3	5.2	6.7	7.2
Diğer Özel Alacaklılar	1.0	1.6	2.5	3.3	3.9
GHMH'ya Oranı	1.8	8.8	13.2	17.7	28.1
İhracata Oranı	48.9	66.5	83.9	102.4	101.4

(e) geçici sonuç, (f) tahmin.

Kaynak : IIF, Islamic Rep. of Iran, Country Update, 1992.

Devrim öncesinde petrol gelirlerine dayanan İran Devrim sonrasında içine düştüğü krizler neticesinde, dış borç alımlarını arttırmış ve 1993 itibariyle 24 milyar ABD doları dış borça sahip bir duruma gelmiştir. Öte yandan Londra kaynaklı tahminlere göre, İran'ın ödenmemiş akreditifler ve diğer borçlarıyla birlikte dış borçlarının tutarının 30 milyar ABD dolarını aştığı tahmin edilmektedir (EIU, 1993, s. 23).

C) Silahlanma ve Yeni Ekonomik İlişkiler

Özellikle son yıllarda İran'da hızlı bir silahlanma süreci yaşanmaktadır. İslam Devrimi sonrası bölgede, yerini sağlamlaştır-

bilmenin bir gereği olarak silahlanmaya özel bir önem verildiği görülmektedir. Bir yandan Irak Savaşı'nın silahlı kuvvetler üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi ortadan kaldırabilmek, diğer yandan da bölgesel bir güç olarak ortaya çıkabilmek silahlanma önemli bir politika haline gelmiştir. İran, silahlanma amacı ile önemli tutarda harcamalar yapmaktadır. Bununla birlikte silahlanma için ne kadar harcama yapıldığı resmi istatistiklere ayrıntılı olarak yansıtılmamaktadır. Bugün İran'ın yıllık bütçesinin 2 milyar dolarlık kısmını savunma harcamalarına ayırdığı görülmektedir. Amerika Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) İran'ın bu silahlanma hızı ile 2000 yılında Körfez Bölgesinin en önemli askeri güçlerinden biri haline geleceğini ve nükleer silaha sahip olabileceğini bildirmiştir. Bu nedenle ABD İran'ın hızla silahlanmasını engelleme çalışmaktadır. Bu nedenle BP'nin Amerikalı bir şirketinin İran'a kimya sektörüyle ilgili teknoloji satışını, kimyasal silah üretiminde kullanabileceği kuşkusuyla askıya almıştır. Öte yandan ABD; İran'ın Çin ve Arjantin'den nükleer teknoloji satın almasını da engellemeye çalışmaktadır. Ancak bununla birlikte, 1992 Kasım'ında Çin Savunma Bakanının İran'ı ziyaretinden sonra yapılan ortak açıklamaya göre, iki ülke nükleer alandaki işbirliklerini sürdürecektir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere İran ABD'nin engellemesine karşın Çin'den bir nükleer enerji istasyonuna sahip olabilecektir.

İran'ın silahlanma çabalarında bir önemli kaynak da Rusya'dır. Rusya'dan önemli miktarda askeri mühimmat ve silah alımını gerçekleştirmektedir. Son olarak 450 milyon dolara bu ülkeden üç adet denizaltı almıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İran'ın silahlanmada en önemli finansal kaynağı petrol gelirleri olmaktadır. Özellikle Devrim sonrasında yatırım malları ve lüks tüketim malları ithalatının en az indirilmesiyle, silahlanma çabalarına fon oluşturulmaya çalışılmıştır.

İran, silahlanma çabalarının yanısıra komşu ülkelerle de yeni ilişkiler geliştirmekte ve yeni anlaşmalar yapmaktadır. 1992 yılının Aralık ayında Ermenistan Başkan Yardımcısının İran'ı ziyareti sırasında Ermenistan'la 20 dolayında ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Ocak 1993'de ise, Gürcistan Başkanı Eduard Shevardnadze'nin İran'ı ziyareti sırasında iki ülke arasında 15 dolayında anlaşma imzalanmıştır. 13 Ocak 1993 tarihinde de İran ile Ukrayna arasında endüstriyel işbirliğinin gerçekleştirilmesi konusunda

öngörüşmeler yapılmış ve deniz yolları aracılığıyla mal taşınması konusunda imzalanacak bir anlaşmanın ilk görüşmeleri yapılmıştır.

SONUÇ

Anlaşılacağı üzere İran, 1988 yılında savaşın bitimiyle birlikte ekonomik bir atılım sürecine girmiştir. Ancak bu atılım istenilen düzeyde bir gelişmeyi bugüne kadar sağlayamamıştır. Her şeyden önce bir yandan İslam Devriminin ülkenin deneyimli kadrolarını ülke dışına kaçırması ve ekonomik yapıda İslami düzenin gereklerine uygun kurumlaşmanın gerçekleştirilememesi, diğer yandan da 8 yıl süren Irak Savaşı'nın getirdiği tahribat ekonomide olumlu gelişmelerin önünde büyük engeller oluşturmaktadır.

Öte yandan İran ekonomisi hala petrole dayalı yapının da dışına çıkamamıştır. Dış ticaret, hem mal hem de ülke bazında yeterince çeşitlendirilememiştir. İran'ın gelirlerinin büyük bir kısmı petrol ve petrol ürünlerinin ihracatına dayanmaktadır. Çalışmada da belirtildiği gibi sektörel yatırımlarda da yeterli bir çeşitlenme sağlanamamakta, enflasyon, işsizlik, bütçe açıkları gibi ekonomik sorunlar ağırlığını sürdürmektedir. Kuşkusuz İslami bir ekonomik model oluşturma savında olan İran için ekonomideki bu olumsuz gelişmeler söz konusu amaca ulaşmada önemli bir engel oluşturmaktadır.

Bütün bu olumsuz gelişmelere karşın İran, petrol gelirlerinde ortaya çıkan olumlu gelişmeler sayesinde yukarıda da belirttiğimiz gibihızlı bir silahlanmayı gerçekleştirmekte ve bölgede söz sahibi olma yolunda önemli mesafeler almaktadır. İran'ın petrole dayalı ekonomisi ile, ülke halkının ekonomik refahının yükselmemesi pahasına hızlı bir silahlanmayı gerçekleştirerek yakın dönemlerde bölgede ağırlığını arttırması bir olasılıktır.

Ancak İran'ın bölgede oynamak istediği lider rolünü yalnızca askeri harcamaları arttırarak ve silahlanmayı hızlandırarak gerçekleştirebilmesi de tartışmaya açık bir konudur. İran hem bölgede hem de İslam dünyasında lider konumuna gelebilmek için çok yönlü çabalar içindedir. Ortadoğu'da özellikle Filistin sorununda etkin olabilmek için çeşitli örgütlenmeler içine girerken, Bosna Hersek'te de askerî ve maddi yardımlar aracılığıyla etkili olmaya çalışmaktadır. Öte yandan Azenbeycan ve diğer Orta Asya ülkele-

rine ve Afrika'daki kimi geri kalmış İslam ülkesine de hem İslam devrimini ihraç etmek ve hem de liderlik rolünü pekiştirebilmek için gayret göstermektedir.

Kuşkusuz hem bölgede hem de İslam dünyasında lider konumuna gelebilmek, askeri olduğu kadar ekonomik açıdan da güçlü olmayı gerektirmektedir. İran'ın liderliğine soyunmak istediği ülkelerin büyük bir kısmı ekonomik açıdan geri kalmış, piyasa ekonomisini geliştirememiş, üretim kapasiteleri ve nitelikli elemanları yetersiz ülkelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkelere liderlik herşeyden önce bu ülkelerin ekonomik sorunlarına da çözüm getirebilmeyi ya da en azından sorunlarını çözmede onlara yol gösterebilmeyi gerektirmektedir.

Oysa İran, artan dış borçları ve yüksek enflasyon oranı, çeşitlendiremediği üretimi ve dış ticareti, yok denecek kadar yetersiz sayıda yetişmiş ve nitelikli elemanı ile ekonomik sorunlarını çözmeye çalışırken, liderliğine soyunduğu ülkelerin hangi ekonomik sorununa çözüm getirebilecektir? Geri kalmışlık çemberini kırmak için yatırım yapmak isteyen hangi İslam ülkesine kredi açabilecek ve hangisine teknolojik yardımda bulunabilecektir? Hangisine yetişmiş eleman göndererek sorunlarına çözüm bulmada yol gösterebilecektir? Kendisi ekonomik güçlükler içinde bulunan İran'ın ağır ekonomik sorunlarını çözmeye çalışan ülkelere verebileceği fazla birşeyi yoktur.

Dünyada hiçbir ülke elindeki avucundakini silahlanmaya ayırarak, bölgesinde ya da kimi ülkeler arasında lider konumuna gelememiştir. Bugün dünyada lider konumunda görünen ülkelerin hemen hepsi, etkin oldukları ülkeler üzerinde öncelikle ekonomik güçlerini ve dolayısıyla ekonomik etkilerini arttırmışlar, daha sonrası bu etkiyi askeri yönden desteklemişlerdir. Bu nedenle, son dönemlerde dışarıya borçlanarak ya da yatırıma ayırabileceği fonlarını kullanarak askeri harcamalarını arttıran ve nükleer teknolojiye bile sahip olmaya çalışan İran'ın bu yolla kısa dönemde bölgede ağırlığını arttırabileceği söylenebilir. Ancak, bölgede ve İslam ülkeleri arasında oynamak istediği liderlik rolüne uygun olmayan zayıf ekonomisi ile, bu konuda orta ya da uzun dönemde yapabileceği fazla birşey yoktur.

KAYNAKÇA

- Amirahmadi, Hooshang, (1936) «Regional Planning in Iran : A Survey of Problems and Policies», *The Journal of Developing Areas*, Volume 20, July 1986.
- Central Bank of The Islamic Republic of Iran 1369 (1990-1991). *Annual Review*, Tehran.
- IMF, (1992) *International Financial Statistics*.
- Statistical Centre of Iran (1992). *A Statistical Reflection of The Islamic Republic of Iran*, No : 9, Tehran.
- The Economist Intelligence Unit, (1992-1993). *Iran - Country Profile*, London.
- The Economist Intelligence Unit, (1993). *Iran, Country Report*, London.
- The Institute of International Finance (1992), *Islamic Republic of Iran - Country Update*, Washington.
- World Bank, IFC, IDA, (1983). *Short - Term Population Projection, 1980-2020 and Long-Term Projection, 2000 to Stationary Stage by Age and Sex For All Countries of The World*. Washington D.C.